

MONOSTORI IMRE

A szépírói pálya csúcsán

Ács Margit: Párbaj

MONOSTORI IMRE (1945) Tatabánya

Számos sokat mondó vagy sejtető rövid és tömör szövegrészt lehetne (néhányat kell is talán) kiemelni ennek a regénynek a szövetéből, amelyek mintegy csepp a tengerben közelítik meg ennek az izgalmas és fölkavaró; olvasmányos – bár korántsem „könnyű” – munkának központi kérdéseit: létproblémáját. Ilyesféle rövid idézetekre, fogalmazásokra gondolhatunk: „Két nyomasztóan erős egyéniség, két híresség”; „A képeim is én vagyok...”; „...bizonyos fájdalmas dolgokkal mi ketten más-más számrendszerben számolunk”; „...egy művésznek nem lehet könnyű az élete állás és család mellett, pláne, ha nő”. S a recenzens is szerkeszthet még néhány összefoglaló gondolatot, képzeletbeli fülszövegrészletet, például ilyet: „Végzetes kiszolgáltatottság – saját természetünknek. De ez nem bűn. Erkölcsi értelemben legalábbis. Hát akkor mi?” Avagy utalhatunk az egyik elsőként megjelent napilapbeli regényismertetésre, amely szerint „a laikus számára is világos: mindkét fél szinte kezdettől orvosi kezelésre szorulna (és később szorul is)”. Ezekkel a tömör megállapításokkal arra is utalunk, hogy mindegyik találó a maga helyén, terelheti gondolatainkat, rámutathat a dolgok frappáns egyszerűségére, ugyanakkor megnyithatja az utat a gondolkodás, a képzelet, az elképzelések, sőt a képzelgések világa felé is, melynek során kiderülhet: a roppant egyszerűnek tűnő megragadás valódi tárgya nagyon sokszor lehet roppant bonyolult is. Mindenesetre az egyes működő (életbeli) hatásrendszerek – amelyek az egyén reakcióit meghatározzák – alighanem beláthatatlanul szövevényesek. Olyannyira, hogy számos „előzmény”, kultúratörténeti allúzió eszünkbe juthat a regény olvasása közben: a klasszikus görög dráma mechanizmusától kezdve Catullus „Odi et amo”-ján át a nagy szerelmi gyűlölködések regény- és drámabeli ábrázolásától, a féltékenységi östípusokon keresztül Pirandello színházáig, a regényben is többször előkerülő Racine világáig vagy éppen Németh László dramaturgiájának lényegéig („A bűn az, hogy az ember sok a világnak”). S ha nagyobb figyelemmel vesszük kezünkbe a *Párbaj* című kötetet, már a borítón is látunk egy erős utalást: egy 16. századi pompás templomi falafestmény rekonstrukcióját: Éva és Ádám bűnbeesésének pillanatát. Éva csábos mozdulatát a felkínált tiltott gyümölcscsel s Ádám feltűnő érdeklődését a gyümölcs (és Éva) iránt. Íme, itt is lehet egy stabilnak tűnő értelmezési pont a regényhez: a drámai folyamat archetipikus értelmezése. Ámde mindez a sok közelítési lehetőség mégsem harmonizál teljesen szóban forgó regényünk két főhősének élénk vetített mindennapi konfliktusaival. Mindössze résztörténetei, részizgazságai, részbeni megfajtái egy megragadóan nagy és mély páros szenvedéstörténetnek. Hiszen erről van szó a *Párbajban*.

FORMA ÉS SZERKEZET

Annyit máris rögzíthetünk, hogy – a megidézett párhuzamok alapján – akár klasszikusnak is nevezhető házassági történet perege le előttünk ebben a regényben. Közelebbről: a lassan, ám stabilizálódóan nevet szerző festőművész, foglalkozása szerint kiadói képszerkesztő és illusztrátor feleség (Paula), valamint (a jóval idősebb) a szakmában magas szinten működő művészettörténész, műkritikus és szakhivatalnok férj (Imre) házasságáról. Mindkettőjükönél egy-egy korábbi „tartós kapcsolat” után.

Legalább két fő kérdéscsoportra kell mindvégig figyelni a továbbiakban. Milyen ez a házasság (azaz a benne lévő két ember); és milyen ez a regény mint műalkotás. Értelemszerűen a második kérdéskörrel kell kezdenünk az áttekintést: ugyanis, ha van egy jól kitalált és jól kivitelezett regényszerkezet s egy jó regénydramaturgia, akkor a konstrukció nagy terhelést bír. (Ellenkező esetben az ilyen típusú alkotás általában megmarad az – esetleg izgalmas – gondolati esszé műfaji rendjében.)

A legfontosabb írói találmány egyike ebben a regényben az, hogy az elbeszélés és a közlés három lábán áll, három nézőpont szerkezeti pillérén nyugszik. (A statikusok szerint a háromlábúság – lásd háromlábú szék – a legstabilabb pozíció.) Ezen fikció szerint a két főszereplő halála után a harmadik – külső – főszereplő, Imre harmadik felesége, az „özvegy” férje hagyatékát rendezve bukkan rá azon iratokra, főként levelekre, amelyek mint *dokumentumok* hordozzák az egész regény történetét. Az özvegy tehát fontos főszereplő. Miközben a regény lapjain nagy feszültségek közepette zajlik a párbaj, ő a jelen idejű, nagy magánya csendjében ráér átgondolni, kommentálni, minősíteni, figyelmet fölhívni, olykor igazságot szolgáltatni (legalábbis osztani), egyszóval *elbeszélgetni* a főszereplőkkel és velünk, olvasókkal. Az özvegy intellektuális tekintetben nem ér föl két hősrünk csiszolt és magasröptű, intelligens fejtegetéseéhez, de éppen ezzel tudja a földön tartani a végül is mégiscsak a földön játszódó nagy drámát. Külön gondja van a regény írójának arra, hogy ezt a mindennapi logikát képviselő, a különben (és többnyire) igaz közhelyeket megfogalmazó kommentátort gyakran szerepeltesse (szépen beleszőve a történet megfelelő szövetrészébe), s ezáltal gyakran megszakítsa a folytatásos duellumot. Ennek következtében az olvasó föllelegezhet egy kicsit (a főszereplők is „pihenhetnek” egy kicsit), szívesen meghallgatja a regénybeli, de mégis a fősodron kívüli harmadik főszereplőt (akinek még humora is van néha), kíváncsivá válik egy másik beavatott álláspontjára, véleményére. S ez az egész regényjáték olyan jól sikerül itt, hogy megemeli, sőt továbbszínezi és még fontosabbá teszi előttünk a tényleges főszereplők egyre ádázabb küzdelmének tétjét, jelentőségét.

Szerencsés ennek a regénynek a szerkezete a tekintetben is, hogy formálisan ugyan még „levél-regénynek” is mondható, ám ez a fikció sem a hagyományos keretekben jelenik meg. Hiszen a dokumentumoknak csupán a töredéke postai levél, a nagy többsége üzenetváltás, illetve gondolati építmények közvetítése a velünk *egy lakásban* élő férjnek, illetve feleségnek. Játék ez is, de halálosan (s néha betegesen) komoly játék. A felek ezzel azt is akarják, hogy nyoma legyen az ő nem mindennapos küzdelmüknek. S a dokumentumok ne a másikat, hanem önmagukat igazolják. Ám nemcsak az egymásnak papírra vetett levelekből áll ez az írásgyűjtemény (melyet tehát az özvegy mint hagyatékot rendez, csoportosít), de vannak benne följegyzések, monológok, noteszlapok, elmélkedések, másoknak írt levelek, emlékezések, vallomások, naplórészletek (stb.) is. Ezzel a szerkezeti, dramaturgiai megoldással színösszeállítás, változatosság, érdekesség, „regényesség” válik a regény, új és új impulzusok, új és új filmszerű „bevágások” érik az olvasót. A lényeg az, hogy a hagyományos dialógusok és monológok (ha egyáltalán azok) *írásban* jelennek meg, ennek megfelelően nem a beszéd, hanem az *írásbeliség* poétikája és logikája érvényesül végig a regényben. Ez újabb szellemi kihívás. Íróknak s olvasóknak egyaránt. Kitarul ugyanis egy újabb értelmezési mező: a regény *nyelvi* megformálásának a kérdésköre. S leginkább innen látszik jól, hogy a *Párbaj* elsőrangúan van *megírva*. Mondatonként lehetne elemezni a szigorú pontosság, a keménység, a csiszoltság, a tudatosság, tartalmilag pedig a szellemi terhelhetőség, a poénérzékenység vagy éppen a szabadosság megengedésének eseteit, terjedelmeit, egyszóval céljait. Egyszerűbben fogalmazva: a szöveg gondos és pontos mindvégig, jól gördül és hatásosan folyik tova. (Holott egyáltalán nem könnyű szellemi és érzelmi terhet tartalmaznak, cipelnek a leírt mondatok.) Mindkét szereplő, feleség és férj a szavak metszően pontos jelentésének megszállottja. Keresik a másik fél írásaiban, leveleiben az esetleges pici pontatlansági rést, melyen befurakodhatnak, s kikérik maguknak az övéktől eltérő szövegértelmezéseket. Ez újabb feszültségi zóna, újabb bajkeresési és bajvívási lehetőség. (Amit az olvasó visszakereshet, újra követhet.) A regénybeli nyelvi megformálás *kettős*, illetőleg *hármás* stílusvilágban (és hangulatban) megy végbe. Természetesen: a stílus maga az ember, tehát elsőrendűen fontos az *írásbeliségi* egyénítés. Méghozzá oly módon, hogy ez az egyénítés végig megmaradjon, és ne kopjon oda a másikhoz (harmadikhoz). Az olvasó hamar megszokja ezt az egyénítést, és megállapíthatja, hogy a regény nyelvezetének egymás mellett futó három osztata mindvégig jól működik, az író nem hibázza el a pozíciót, hogy éppen ki beszél. A regény e tekintetben is „stílusos”. Illúziót keltően az. Szokatlan kérdést is föltehetünk még: vajon „ki írta” ezt a regényt? Paula vagy Imre, netán az özvegy? Melyikük rendelkezik ilyen kitűnő stílusérzékkel? Stílusutánzással? Vagyis az e körökön látszólag kívül tartózkodó valódi szerző *kinek a szemszögéből* mutatja a történeteket, a történeteket? Ez nagyon fontos, majdhogynem döntő momentum kezdettől fogva.

Közelebb jutunk ezen titok megfejtéséhez (is), ha közelebről megismerjük a *Párbaj*nak mint regénynek a teherbíró képességét, azaz a fölépítését, szerkezetét. Mégpedig egyelőre az egyszerű számszerűség, a mérhető elemek rendszerében. A regény írója azt jelzi, hangsúlyozza, hogy három

részből áll a mű. Nézzük meg közelebbről. Ha az első rész (elhagyhatjuk most az egyes részt jelölő szavak értelmezését, ezek ugyanis nem releváns tartalmat jelölnek) egy egységnyi terjedelmű, a második szintén *egy*, a harmadik *kettő*. Négy *egységnyi dramaturgiai* részről van szó tehát. Méghozzá – térben elhelyezve – az első *emelkedő*, a második és a harmadik (a küzdőporond) *sík*, a negyedik *ereszkedő*. Az első rész a szokásos exozíció: a szereplők bemutatása, a helyzetkép vázolása, a „kamera” több oldalról közelíti a főszereplőkhöz. Az olvasó tájékozott lesz, s kedve kerekedik a továbbolvasáshoz. A második egységben Imre világa dominál, az ő szempontjai érvényesülnek inkább. A második és a harmadik egység (a regényszerkezet közepe) a legdinamikusabb és a legfeszültebb. A harmadik, majd a negyedik egységben Imre centrális helye fokozatosan megszűnik, ide most Paula kerül. S Paulának – árulkodó módon – többször megadja a regény írója, hogy hozzájusson több nem levélbeli „hozzászóláshoz”, mint amennyihez Imre hozzájut. E részben a korábbi sestetegés csillapodik. Paula mélytudata feldob egy sor epizódot házasságuk történetéből, amelyek Imre gyengéit hangsúlyozzák. S a regény vége (a negyedik részen belül) az írói „levezetés” és „megoldás”: Paula megszabadulása (elköltözik a családtól), a dráma nagyvonalúan és *szépen* lezáródik, illetve a kommentátor özvegy döntése is kiderül: bizonyos tudományos értékű részekről eltekintve meg fogja semmisíteni a hagyatékot.

SZABADSÁGHARCOK

A szabadságról és a kötődésekről szól a *Párbaj*. Ez nyilvánvaló. Ámde milyen áron szabadságot s milyen áron kötődést? Összesen huszonöt házasság évnek az utolsó tizenöt esztendejéről van szó. Alkatilag két egymástól erősen különböző ember házassága, sőt házassége ez a regény. Mindkettő a másiktól várja a szabadságot, a kibontakozást, a megerősítést. Szexuálisan (Imre mindenképpen), személyiségformálódásban, szakmai sikereiben (Imre kevésbé) és a megfoghatatlan, de mégis a legtöbbet emlegetett szerelemben. A közös gyerekekről kevés szó esik. Ők nem kiemelt szereplői a regénynek. A „valódi” szerelem utáni, már igazi szerelem nélküli élet ez. Szomorú élet. Nyomasztó élet. Pusztító élet. Abszolút értelmiségi módra. Azon belül is két alkotó ember együttes élete. Imre nem képes azonosulni Paula művészi alkotó tehetsége eredményeivel, azaz nem képes jó érzéssel elismerni ezt a művészi értéket. Paula ezt féltékenységi megnyilvánulásként éli meg, szándékos és kóros állapot megnyilvánulásként. (Lásd „A képeim is én vagyok...”) Két szellemileg és érzelmileg túlfűtött ember van összezárva. A tartós döntések elmaradnak, örökös hullámmás zajlik a színen. Egy bizonyos fázisban a hübrisz veszi át az uralmat fölöttük. Imrénél élesen ironikus vágásokkal, Paulánál okadatoltan. A düh lengi be a küzdőteret. Paula szerint Imrében a gyűlölet munkálkodik. Imre szerint Paula mindent kiforgat és bosszúálló, hiába adják írásba közlendőiket. Paula mélyében, Imre kevésbé mélyen gondolkodik kettejük állapotáról, sorsáról. Persze evidenciaként ők is tudják, mi és milyen lehetne a békés megoldás, ámde *alkatuknál* fogva képtelenek földadni harcoló énjüket, harci állásaikat. Miközben rengeteget szenvednek: lelki, idegi és fizikai megpróbáltatások, sőt betegségek gyötrik mindkettőjüket.

SZÖVEGES ÖSSZEFÜGGÉSEK

Paula számára fontos volt Imre fölbukkanása. Egy oldalági levelében írja barátnőjének, hogy önmagán is mérni tudta, mit jelentettek a számára „tudásban, a rálátás képességében az I.-vel való beszélgetések” s önérzetének az iránta való figyelme, majd a testi vonzódások. De Imre még házasságban is Paulát kötik a konvenciók. Aztán a dokumentumok között van egy nagy hiátus: a történet tíz évvel később folytatódik: kórház, ideggyógyászat. A nagy levelezős játék egy kedves „igazolós jelentéssel” kezdődik: Kajtár Paula és Baglyas Imre egymáséi és egymáshoz valók, nem tudnak egymás nélkül élni. Szép, már-már romantikus. Központi szerepet kap a testi kapcsolat s – ide kötődően – kiemelt szimbolikát a Zeus–Léda–hattyú motívum. Hangsúlyos esemény Paula születe s Imre akkori leveleinek rajongó hangütése: „Drága Pólám”, „Édes Pólám”. Az özvegy – aki többnyire negatívan szól Pauláról – megállapítja az első rész végén: „Paula csakugyan szerette Imrét, nemcsak mint pasit, hanem mint a férjét, mint igazi párját szerette.”

A levelezést Paula találta ki, Imre ugyanis nemigen hallgatta végig soha. Pedig volt egy különösen traumatikus jelenetük: „Végiglökdösve engem a Wesselényi utcán és a körúton a színházig – ismerősök is láthattak minket, a bemutatókon a közönség fele ismerősünk, jaj, de kínos!” S a folytatás: „Szerелеmből mentem Hozzád, és szeretetből, fel-feltámadó szerelemből élek Veled. Ahogyan Te értelmezted a képeimet, az teljesen fals személyeskedés.” Paula mint festőművész is ragaszkodik az autonómiához: „a szabadságvágy lett a legfőbb közölnivalóm festőként is”. Imre azt mondja, nemcsak tudatos hazugságok vannak, s a képekben igenis titkok lappanganak: a feleség titkai. Az özvegy közbeszól: „Paula túl nagy ügyet csinált abból, hogy Imre nem szerette a képeit, Imre meg abból, hogy Paula már nem olyan heves szerető, mint lánykorában volt.” Majd a súlyosbítás: „Ezek szerint a házasságuknak már szinte tizenöt évvel Paula elköltözése előtt bizonyos fokig vége lett. Imre kiszeretett Paulából, Paula meg más férfibe volt szerelmes.” S ezt Imre is tudja. Mégis: mindketten ragaszkodnának a másikhöz. Paula: „Szóval megerősödött a szeretetem irántad, és éledni kezdett a házastársi szerelem is.” De: „Mindketten jobban jártunk volna, ha nem válok monomániáddá.” Imre is betegesen érzékeny. Saját magának rögzíti a kórházban: „Itt, s ilyen eseten kellett megértenem, tudomásul vennem, hogy nem vagyok nélküled.” Majd: „életem fő értelmét látom abban, hogy veled élek”. Imre számára komoly *önazonossági* probléma ez az állapot Paulával. Úgy éli ezt meg, mint akit becsaptak, elárultak, megaláztak. Nemcsak ebben a házassági kapcsolatban. Holott ő gazdag, értékes, talán *alkotó* szellem. „Mi vagyok én? Művészettörténész, műkritikus, a művészeti intézményrendszer tisztviselője. Vagy mégis alkotó szellem? – Póla se lát alapjában véve. Nem látja, nem hitte el, hogy Questor vagyok, »Kereső«, akinek archetípusa a *Parsifalban*, a *Grálban*, a *Faustban* van [...]” *Alkotó szellem*: kulcsfogalom is lehet ebben a regényben. A házastársi megcsalattatást is elviseli (bár szeretné lemészárolni a vetélytársat) – sőt, újra szerelmes lesz Paulába. „S a legrettenetesebb: tudnom, állandóan éreznem, hogy nem szerelmes belém.” Már-már infantilisán ragaszkodik Paulához, mindenáron meg akarja ismerni az ő és a saját életének *külön* magyarázatát – amikor nincs külön magyarázat. Annak sincs „értelmes” magyarázata hogy Paula – az ő távollétét kihasználva – odaadta magát „ennek az »alternatívátlan és diabolikus« kapcsolatnak”. Egy ilyen örvénylő páros kapcsolatban alighanem csak soktényezős magyarázat lehetséges – gondolhatjuk. Imre konklúziója a házasságukról: „beláttam, hogy én a szerelmemben a szerelemnél is többre vágytam: meg akartam váltani egy másik életet”. Az özvegy egyszerű logikán nyugvó kérdése pedig ez: „Csak azt nem értem, hogy miért mondott el Paula minden részletet Imrének a Hitessel való összefekvésről.”

S a viaskodás története folytatódik. A felek játékos elemeket is bedobnak a terápiás levelezésükbe (fogadalom, házassági hirdetés, kérdőív), máskor meg hétköznapi természetes kíváncsiságokat, lehetőségeket. Imre például ekként. „Hosszú-hosszú éveken át, nemegyszer reményt veszítve álmodoztunk arról, amit most végre sikerült létrehozunk: emberhez méltó otthont, amelyben élhetnénk egymásért, egymásnak is [...] Most már tényleg csak az élet és a munka igazán fontos dolgaira figyelhetnénk, és a gyerekekre [...] – s ehelyett egymást kínozzuk-vágjuk, mint akiknek Isten elvette az eszüket. Mint akik jó dolgukban nem tudják, mit csinálnak.” Mire Paula: „Nem az a valóság, ami körülvesz minket, ami történik velünk, hanem azt éljük meg valóságnak, amit gondolunk róla, s ezt tekintjük igazságnak is. [...] Ne folytatódjon ez a szörnyű kényszerképzeteken és kényszerű önvédelmi reflexeken alapuló sorozat, amelyben kölcsönösen ártalmára vagyunk egymásnak.” Az özvegy is beleszól, Paulát marasztalva el: „A hiúság volt az oka. Nem volt képes megtörni, meghajolni, pedig mi, nők ezzel szoktunk győzni a pasijainknál.” Paula úgy gondolja, hogy Imre mohóságát, kérlelhetetlenül nyomasztó jelenléteit a saját meg nem oldott életproblémái motiválják. „Imre hozzám való kötődése hogyan tekeredhetett ennyire a torkom köré?” Miért kell, hogy Imre neki mindig „megbocsásson”, ezzel is növelve büntudatát, mintha tényleg bűnös lenne? „Követelődző, tekintet nélküli, belátás, tapintat, méltányosság nélküli, gyilkos belemarkolás ez az életembe.” Paula hivatása Imre szemében teher, a sajátja áldozat a családért. Imre tiltakozik: Paula csúnyán elrajzolja őt. Paula élére állítja a dolgokat: „Öreg vagy. [...] Gyáva vagy [...] Én sem szeretlek egyébként.” Paula betegesen érzékeny, nem nagyvonalú, a kákán is csomót keres. És talál is, mert van „csomó”. Imre minden egyes gondolatát, szavát továbbforgatja, s ezzel önmagát is sebzé.

A regény utolsó negyedében már inkább csak Paula szemével látjuk Imrét. S ez a megvilágítás talán a legkegyetlenebb. Ez elől nem lehet elszaladni, elbújni. „...az első perctől kezdve [...] saját kormányozhatatlanná vált indulataidnak vagy kiszolgáltatva.” S beugrik egy súlyos jellemhiba is: a ran-

gos képzőművészeti szakmai egyesülés egyik vezetőségi ülésén – mindketten tagok – Imre személyeskedve szól néhányszor: „Jobb lenne, Pólám, ha te ebbe nem szólnál bele, ehhez te nem értesz”; „Ugyan már, nem veszed észre, hogy hülyeséget beszélsz?”; „Jó, de inkább én folytatom, mert a többiek nem értik, mit akarsz kihozni ebből.”

ZÁRÓ TÉTELEK

Innen következik a végjátzsma. Paula elköltözik: „A szó szoros értelmében a bőrömet mentettem, amikor külön váltam Tőled.” Majd: „semmi mást nem akartam, csak hogy elégedett legyél velem. S ezzel te visszaéltél.” És még szót kap Imre is. (Szépen kivitelezett írói megoldás ez a messziről szemlélődő értékelés, abszolút Imre stílusában.) „A leveledben foglaltakra a tőlem megszokott rabulisztikával válaszolhatnám azt is, hogy mindenben igazad van, kivéve az egészet, de azt is, hogy minden részlet súlyos és elfogult torzítás, csak az egész igaz – s mindkét állítás egyszerre volna/ lehetne igaz és hamis. Mert nem elméleti vita ez köztünk, ahol a steril logikáé a döntő szó, hanem harc az életért, amelyben ki-ki a maga életfelfogását akarja – erős természetek természetes erőszakosságával – érvényesíteni, s ebben benne van a másikról alkotott kép is, amely a szándékoktól, a jóakarattól függetlenül sértheti, kínozhatja a másikat.”

Paula egy barátnőjének írt levelében teszi meg vallomását, már a válás után. S ebben érhető tetten a regényt záró *katarzisz*. „...rájöttem, hogy magyarázhatok én magamnak akármit: lelkifurdalásom van, mert egy életen át szenvedést okoztam egy embernek, aki nem szolgált rá. Nem adtam meg neki a feltétlen szeretetet. [...] a minap is egy szép álmot láttam vele. Vittem a két kitért tenyereimre fektetett testét, mint keresztelőre egy kisbabát, a súlyát nem éreztem, és valahogy egy nagy szekrény polcára helyeztem el lassan, könnyedén. Fehér lepedők, fehér ruhák voltak a szekrényben, és az egész jelenet fehéren, ünnepélyesen zajlott le. Nem is értem, hogy maradhatott meg bennem ez után a huszonöt év után ennyi szeretet.”

Bár a regény egy-két mozzanatában még folytatódik néhány lap terjedelemben, világos, hogy az itt utoljára idézett egy-egy levlérrészlet az író „utolsó szava” ebben a történetben.

S aligha kétséges: jelentős új regény született. (*L' Harmattan, 2016*)

